

Stefan Artymowski

Powstanie Styczniowe w fabularnym filmie polskim

Niepodległość i Pamięć 20/1-2 (41-42), 123-129

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dr Stefan Artymowski

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Powstanie Styczniowe w fabularnym filmie polskim

Słowa kluczowe

Powstanie 1863 r. Styczniowe; kinematografia polska; powstanie w filmie

Streszczenie

Obchodzona w tym roku 150. rocznica Powstania Styczniowego skłania do refleksji nad prezentowaniem tego tematu w fabularnych filmach kinematografii polskiej. O ile powstały dziesiątki produkcji poświęconych wydarzeniom z czasu XX wieku, o tyle Powstanie Styczniowe, nie znalazło jak dotychczas równie dużego zainteresowania pod względem ilości poświęconych mu produkcji. Warto więc, przybliżyć chociażby takie filmy jak *Tamten*, *Wierna rzeka*, *Maraton polski* czy *Szwadron*, aby choć trochę poznać dorobek polskiej kinematografii dotyczący Powstania Styczniowego. Większość z nich powstała w czasach dwudziestolecia międzywojennego, były to produkcje nieme, w języku polskim oraz jidysz.

Najważniejsze wydarzenia z historii Polski przedstawione zostały w licznych produkcjach filmowych. Wydaje się, iż najwięcej z dotychczasowo powstałych produkcji poświęcono wydarzeniom z XX wieku, tj. czasom II wojny światowej, w tym Powstaniu Warszawskiemu. Powstanie Styczniowe jak wskazuje na to ilość tytułów filmowych, nie znalazło jak dotychczas równie dużego zainteresowania pod względem poświęconych mu produkcji.

Poszukując filmów dotyczących Powstania Styczniowego, należy skupić się na filmach fabularnych, ponieważ to one znajdują najwięk-

sze zainteresowanie wśród masowego odbiorcy – a co za tym idzie – popularyzują wiedzę w szerokich kręgach społeczeństwa¹. Filmy fabularne przedstawiające powstanie należą do jednego z gatunków filmowych – filmu historycznego. Tego rodzaju produkcje ukazują wydarzenia historyczne. Nie oznacza to bynajmniej, iż są to swego rodzaju rekonstrukcje historyczne lub formy sfabularyzowanych dokumentów. Zazwyczaj są to reżyserskie interpretacje wydarzeń historycznych oraz literatury przedstawiającej minione dzieje.

Prawdopodobnie pierwszym filmem dotyczącym wydarzeń Powstania Styczniowego był niemy dramat historyczny *Tamten*² z 1921 r. w reżyserii Władysława Lenczewskiego (na podstawie sztuki Gabrieli Zapolskiej)³. W postać głównego bohatera – Kazimierza Wielhorskiego – wcielił się Józef Węgrzyn, a w jego narzeczoną Annę – Rena Mirska. Kolejnym niemym dramatem historycznym był *Jeden z 36*⁴ z 1925 r. w reżyserii Henryka Szaro⁵. Główne role w tym filmie grali Jonas Turkow (jako drwal Benedykt) oraz Mojżesz Lipman (jako rabin Nuchen Parnes). *Jeden z 36* nakręcony został w języku jidysz i jest wyjątkowym przedstawieniem Powstania Styczniowego, jako dramatu, który dotknął także ludność żydowską.

Jednymi z najbardziej znanych filmów są ekranizacje powieści Stefana Żeromskiego *Wierna rzeka* (opublikowana w 1912 r.). Pierwszy film nawiązujący do tego dzieła powstał w 1922 r. pod tytułem *Rok 1863*⁶ w reżyserii Edwarda Puchalskiego z obsadą: Maria Hryniewicz w roli Salomei „Brynickiej” oraz Ryszard Sobiszewski jako

¹ Funkcję i znaczenie filmu fabularnego tak scharakteryzowała Alicja Helman: „W całych dziejach refleksji nad kinem w centrum uwagi pozostawał zawsze fonofotograficzny film fabularny występujący w roli dzieła sztuki, pretendujący do tego bądź pełniący tę rolę zastępczo dla milionów [...] widzów”, Alicja Helman, *Film*, [w:] *Film. Kinematografia*, pod red. Edwarda Zajička, Warszawa 1994, s. 112.

² <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22187> [dostęp 18 marca 2013 r.]

³ W. Banaszekiewicz, W. Witczak, *Historia filmu polskiego*, t. I (1895-1929), Warszawa 1966, s. 277.

⁴ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22252> [dostęp 18 marca 2013 r.]

⁵ W. Banaszekiewicz, W. Witczak, op. cit., s. 283.

⁶ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22205> [dostęp 18 marca 2013 r.]

książkę Józef Odrowąż⁷. Kolejna ekranizacja tej powieści powstała zaledwie po kilkunastu latach w 1936 r. Reżyserem dzieła, noszącego za powieścią tytuł *Wierna rzeka*⁸, był Leonard Buczkowski, w postać Brynickiej wcieliła się Barbara Orwid, a w księcia Odrowąza Mieczysław Cybulski. Kolejna fabularna produkcja pod tym samym tytułem nakręcona została w 1983 r.⁹, a jej premiera nastąpiła w 1987 r. Film ten, reżyserowany przez Tadeusza Chmielewskiego, stał się dzisiaj prawdopodobnie najbardziej znanym dziełem tego gatunku dotyczącym Powstania Styczniowego. W ekranizacji tej jako Salomeę Brynicką oglądać możemy Małgorzatę Pieczyńską, natomiast w roli Józefa Odrowąza Olgerda Łukaszewicza. Należy zaznaczyć, iż chociaż wszystkie trzy tytuły bazują na powieści Żeromskiego, to każdy z nich skupia się na wybranym zagadnieniu oscylującym wokół głównych bohaterów. Dlatego też nie można traktować tych filmów jako kolejnych, nowszych wersji ekranizacji powieści Żeromskiego.

Kolejnym filmem, który jednak nie zachował się do dnia dzisiejszego, był *Maraton polski*¹⁰ w reżyserii Wiktora Biegańskiego z 1927 r.¹¹ Dzieło te przedstawiało sceny walk o niepodległość Polski od Powstania Styczniowego do 1914 r. Obsadę aktorską stanowili Mieczysław Cybulski (jako Janek), Wanda Smosarska (narzeczona Janka) oraz Jerzy Kubusz (jako Filipek). Rok później nakręcony i zaprezentowany publiczności został film *Huragan*¹² w reżyserii Józefa Lejtesa¹³. W rolach głównych wystąpili w nim Zbigniew Sawan (jako Tadeusz Orda), Renata Renee (jako Helena Zawiszanka), Aleksander Zelwerowicz (jako Aleksander Wielkopolski) oraz Robert Valberg (jako hrabia Ignatow, pułkownik czerkisów). W 1929

⁷ W. Banaszkiewicz, W. Witczak, op. cit., s. 279.

⁸ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22490> [dostęp 18 marca 2013 r.].

⁹ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/122225> [dostęp 18 marca 2013 r.].

¹⁰ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22277> [dostęp 18 marca 2013 r.].

¹¹ W. Banaszkiewicz, W. Witczak, op. cit., s. 286.

¹² <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22293> [dostęp 18 marca 2013 r.].

¹³ W. Banaszkiewicz, W. Witczak, op. cit., s. 288.

r. powstał film *W lasach polskich*¹⁴ w reżyserii Jonasa Turkowa¹⁵, który nie zachował się do dzisiejszych czasów. Odtwórcami głównych postaci byli Diana Blumenfeld (Rachela), Silven Rich (Mordche) oraz Mojżesz Lipman (jako Abram). Dzieło to, podobnie jak *Jeden z 36* omawia m.in. udział ludności żydowskiej w powstaniu. Jeden z głównych bohaterów, Mordche, targany wątpliwościami co do kierunku swojego życia, na pierwsze wezwanie stawia się w oddziale powstańców.

Zrealizowany w 1992 r. przez Juliusza Machulskiego na podstawie *Ballady o wzdgardliwym wisielcu* Stanisława Rembeka *Szwadron*¹⁶ (zaprezentowany w roku następnym), jest jedyną próbą przedstawienia wydarzeń z 1863 r. z punktu widzenia Rosjan, w tym przede wszystkim rosyjskich oficerów tłumiących powstanie. W tym zrealizowanym z rozmachem filmie kostiumowym główne role zagrali Radosław Pazura (porucznik Fiodor Jeremin), Siergiej Szakurow (porucznik Jegur Żuryń) i Janusz Gajos (rotmistrz Dobrowolski).

Najnowszym filmem poświęconym Powstaniu Styczniowemu jest sfabularyzowany dokument historyczny pt. *Rok 1863*¹⁷ w reżyserii Przemysława Bednarczyka z 2012 r. Ekranizacja ta powstała dla TVP Historia z okazji 150. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego, a jego pokaz odbył się w Muzeum Niepodległości w Warszawie 6 lutego 2013 roku¹⁸. Film ten jest przykładem ujęcia ogólnonarodowego zrywu powstańczego poprzez pryzmat mikrohistorii – losów czterech braci Brykczyńskich.

Temat Powstania Styczniowego występował jako wątek poboczny w licznych ekranizacjach literatury popowstaniowej. Nawiązania do wydarzeń z roku 1863 odnaleźć możemy w ekranizacji powieści Marii Dąbrowskiej *Noce i dnie*¹⁹ (film fabularny z 1975, serial z 1977)

¹⁴ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/22331> [dostęp 18 marca 2013 r.].

¹⁵ W. Banaszekiewicz, W. Witczak, op. cit., s. 292.

¹⁶ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/123541> [dostęp 18 marca 2013 r.]

¹⁷ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/1231393> [dostęp 18 marca 2013 r.]

¹⁸ Zob. więcej: <http://dzieje.pl/dzieje-sie/filmowe-konfrontacje-historyczne-projekcja-filmu-rok-1863> [dostęp 18 marca 2013 r.]

¹⁹ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/12196>, <http://filmpolski.pl/fp/index.php/124203>

w reżyserii Jerzego Antczaka z niezapomnianymi rolami Jadwigi Barańskiej (jako Barbara Niechcic) oraz Jerzego Bińczyckiego (jako Bogumił Niechcic) oraz ekranizacja powieści Elizy Orzeszkowej *Nad Niemnem*²⁰ z 1986 r. (serial i film) w reżyserii Zbigniewa Kuźmińskiego. Film będący wiernym obrazem powieści przedstawia położenie szlachty w nowych, popowstaniowych realiach.

Obchodzona w tym roku 150. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego nie spotkała się ze znacznym zainteresowaniem ze strony twórców polskiej sztuki filmowej. Zastanawiający jest, wobec faktu produkcji w ostatnich latach filmów poświęconych historii Polski, brak – od przeszło dwudziestu lat – wielkiej produkcji filmowej poświęconej powstaniu. Być może Powstanie Styczniowe i jego bohaterowie nie wzbudzają już takich emocji wśród opinii publicznej, jak jeszcze kilkadziesiąt lat temu, a być może w najbliższym czasie doczekamy się jednak odpowiedniej produkcji filmowej.

Stefan Artymowski

January Uprising in Polish Feature Films

Key words

January Uprising of 1863; Polish cinematography; uprisings in film

Abstract

The 150th anniversary of January Uprising celebrated this year provokes thoughts on the introduction of this subject in feature films of Polish cinematography. As far as there are many productions dedicated to events of the XX century, January

[dostęp 18 marca 2013 r.]

²⁰ <http://filmpolski.pl/fp/index.php/121809>, <http://filmpolski.pl/fp/index.php/123806> [dostęp 18 marca 2013 r.]

Uprising has not been a subject of an equal interest in relation to number of productions using the topic. Therefore it is worth to present movies, as for example *Tamten*, *Wierna rzeka*, *Maraton polski* or *Szwadron*, to acquaint at least a little with the output of Polish cinematography regarding January Uprising. Most of them were made during the Interwar Period. They were silent productions in Polish and Yiddish.

Januaraufstand im polnischen Spielfilm

Schlüsselwörter

Januaraufstand 1863; polnische Kinematographie; Aufstand im Film

Zusammenfassung

Der im diesen Jahr 150. gefeierten Gedächtnistag des Januaraufstands macht nachdenklich über die Vorstellung dieses Themas in den Spielfilmen der polnischen Kinematographie. Soviel menge den Ereignissen des 20. Jahrhunderts geopferten Erzeugungen entstanden war, insofern hat es bisher ebenso große Interesse an der Menge ihm geopferten Erzeugungen nicht gefunden. Es ist also wertvoll, solche Filme wie *Jener*, *Treuer Fluss*, *Polnischer Marathonlauf* oder *die Schwadron* anzuführen, um ein bisschen mehr ein Vermögen der polnischen Kinematographie über den Januaraufstand kennenzulernen. Die Mehrheit hat in den Zeiten der Zwischenkriegszeit entstanden, das sind die stummen Produktionen gewesen, in der polnischen oder jiddischen Sprache.

Ключевые слова

Восстание 1863 г. Январское; польская кинематография; восстание в фильме

Резюме

Отмечаемая в этом году 150 годовщина Январского восстания, склоняет к размышлениям над представлением этой темы в художественных фильмах польской кинематографии. Постольку о событиях XX века были

сняты десятки фильмов, поскольку январскому восстанию, не уделялось до сих пор такого же внимания, учитывая количество, посвященных ему произведений. Поэтому стоит вспомнить хотя бы такие фильмы как: *Том* (поль *Tamten*), *Верная река* (*Wierna rzeka*), *Польский марафон* (*Maraton polski*) или *Эскадрон* (*Szwadron*), чтобы хотя немножко познакомиться с трудами польской кинематографии, касающимися Январского восстания. Большинство из них было снято во время межвоенного периода; это было немое кино, кино на польском языке или языке идиш.